

I. KLAIPĖDOS SAVIVALDAI – 750 / 750th ANNIVERSARY OF SELF-GOVERNMENT OF KLAIPĖDA

KLAIPĖDOS VIETINIO VALDYMO SISTEMA: ISTORINIŲ TYRIMŲ BŪKLĖ, PROBLEMOS, PERSPEKTYVOS

Vasilijus Safronovas

ABSTRACT

The article aims to systematize the historiographic knowledge of Klaipėda's self-government and local administration, to show research problems and to propose potential directions for prospective research. The author distinguishes three stages in the development of local administration, analyses the particularities of these stages, explores the state of local administrative structures, competence, and mechanisms, and discusses the accessibility of sources necessary for research of such topics. Special attention is given to the research results of administration systems from 1945-1990, as well as a review of issues related to the legal status between a sovereign and the citizenry of Klaipėda while it was part of the state of the Teutonic Order.

KEY WORDS: Klaipėda, self-government, system of local administration, historiographic problems, periodization, Lübeck Law, Kulm Law.

ANOTACIJA

Straipsnyje siekiama susisteminti esamas istoriografinės žinias Klaipėdos savivaldos ir vietinio valdymo sistemos klausimais, išryškinti tyrimų problemas ir pasiūlyti galimas ateities tyrimų kryptis. Išskiriami trys vietinio valdymo sistemos raidos etapai, analizuojami jų savitumai, vietinio valdymo struktūros, kompetencijos, mechanizmų tyrimų būklė, tokio pobūdžio tyrimams reikalingų šaltinių prieinamumo klausimas. Daugiau dėmesio skiriama 1945–1990 m. vietinio valdymo sistemos tyrimų rezultatų pristatymui ir probleminių klausimų, susijusių su suvereno bei miestiečių santykių teisinio statuso apibrėžtimi Ordino laikais, apžvalgai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėda, savivalda, vietinio valdymo sistema, istoriografijos problemos, periodizacija, Liubeko teisės, Kulmo teisės.

Vasilijus Safronovas, M. A., doktorantas, Klaipėdos universiteto

Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros asistentas

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda

El. paštas: safronovas@gmail.com

Nors Klaipėdos istoriografijos ištakų galima būtų aptikti jau XVI–XVIII a. tekstuose, mokslinė istoriografija vis dar tebėra tai, kuo Klaipėda negali itin didžiuotis. Tuo metu, kai Europos istoriografijos raidos tendencijos skatina vis naujų teorinių ir metodologinių priešių taikymą, Klaipėdos atveju dažnai sunku kažką nuveikti, kadangi užmarštyje tebeslypi ne tik daugelis atskirų įvykių, bet ir istorinių reiškinių. Palyginti pajėgios kraštotyros tradicijos negali to kompensuoti, o profesionalius istorikus telkiantys centrai yra jauni ir tyrinėtojų skaičiumi pernelyg negausūs, kad galėtų aprėpti visą problematiką, kurią aprėpti reikėtų. Tad nieko nuostabaus, kad minint Klaipėdos savivaldos 750 metų jubiliejų teko vėl konstatuoti tai, jog miesto savivaldos ir vietinio valdymo raidos klausimais kol kas negalima daryti gilesnių apibendrinimų ar imtis platesnių analizės bandymų, kadangi ši problematika dar nėra pakankamai ištirta. Kad ir kaip būtų, šis straipsnis taip pat nekompensuos minėtojo trūkumo. Iš esmės jo atsiradimą lėmė aiškiai juntama reikiamybė susisteminti

ti esamas istoriografinės žinias, išryškinti savivaldos bei vietinio valdymo sistemos tyrimų problemas ir pasiūlyti galimas ateities tyrimų kryptis. Tai ir būtų šio straipsnio tikslas.

Siekiant konceptualiai pažvelgti į šią tematiką, reikia įvertinti tai, kad atskiri Klaipėdos vietinio valdymo etapai buvo saviti, ir norint tuos savitumus užčiuopti būtina kad ir preliminari raidos koncepcija bei periodizacija. Deja, kadangi vis dar pasigendama konceptualiau pagrįstos Klaipėdos istorijos interpretacijos, istoriografijoje dominuoja politinės periodizacijos bandymai, faktiškai palaikantys XIX a. istoriografijai būdingą politinės istorijos prioritetą¹. Čia pasiūlysiu naują Klaipėdos istorijos periodizavimo būdą, kuris pagrįstas suvokimu, kad miestas – tai pirmiausia jo gyventojai, kuriuos tarpusavyje sieja tam tikras bendruomeniškumo pojūtis. Remiantis tuo, Klaipėdos istoriją galima būtų sąlygiškai suskirstyti į tris etapus. Pirmasis etapas prasidėtų miesto įsteigimu ir truktų iki pokyčių, išryškėjusių jo socialinių struktūrų raidoje XVIII a. pab. – XIX a. pr. Nors toks šio etapo „ištempimas“ gali pasirodyti neadekvatus ir reikalaujantis papildomų vidinių cezūrų, reikia atsižvelgti į tai, kad socialinės struktūros šiuo laikotarpiu kito lėtai, miesto gyventojai buvo pasiskirstę į kelias uždaras korporacijas, apie kurių vidinį gyvenimą ir tarpusavio ryšius iki šiol, deja, žinome labai nedaug. Miesto bendruomeniškumas turėjo egzistuoti kaip interesų sutaptis, kadangi tarp minėtų korporacijų interesų ir miesto interesų tuo laikotarpiu dėtinas lygybės ženklas. Socialiniai, ekonominiai ir politiniai pokyčiai XVIII a. pab. – XIX a. pr. padarė didžiausią įtaką šios korporacinės struktūros nykimui: tuo metu Klaipėda prarado tvirtovės statusą, didelio masto medienos apdirbimo industrijos išvystymas, savarankiško dalyvavimo jūrų prekyboje pradžia dinamizavo gyventojų kaitą ir suintensyvino darbo jėgos atplūdį, o Prūsijos „reformos iš viršaus“ davė užtaisą socialiniams pokyčiams. Visa tai leistų kalbėti apie antrojo etapo miesto istorijoje pradžią. Esminė šio laikotarpio socialinės kaitos tendencija buvo perėjimas iš priklausomybės cechų ir gildijų korporacinės sistemos į modernią, šalutiniiais santykiais grįstą, susvetimėjusią visuomenę, arba, vartojant vokiečių sociologo Ferdinando Tönnies teorijos terminus, perėjimas iš *Gemeinschaft* į *Gesellschaft*, kuris Klaipėdoje turėjo pasireikšti senojo privilegijuotojo miestiečių luomo niveliacija naujoje miesto buržuazijoje, buržuazijos gyvenimo būdo, kaip sektino modelio, plitimu ir diskurso, kaip naujo bendruomeniškumo palaikymo būdo, reikšmės išaugimu. Tiesa, XIX a. socialinių procesų Klaipėdos krašte neištirtumas kol kas neleidžia detalizuoti šio perėjimo lokalinės specifikos. Reikia manyti, kad socialinė kaita Klaipėdoje nebuvo tokia intensyvi kaip kitur: juk Klaipėda netapo tokio dydžio miestu, kaip, pvz., Karaliaučius, o tai neabejotinai iš dalies turėjo padėti išlaikyti stipresnį bendruomeniškumo saitų pojūtį jos viduje. Į antrąjį miesto raidos etapą įtrauktume ir 1918–1944 m. laikotarpį – kaip savotišką subperiodą, mat nors politiniai XX a. pirmosios pusės pokyčiai gana ženkliai koregavo miesto vystymosi tempą bei pobūdį, Klaipėdos socialinės struktūros pagrindas liko tas pats, nepaisant to, kad bendruomeniškumo diskurse ir atsispindėjo politinių įtampų Klaipėdos krašte elementai. Antrasis laikotarpis nutrūksta 1944–1945 m., kai senieji miesto gyventojai palieka Klaipėdą. Nuo 1945 m. prasideda trečiasis miesto raidos tarpsnis, kai Klaipėdą užliejo naujakuriai, kurių beveik niekas tarpusavyje nesiejo. Skirtinga kilmė ir įvairūs likimai, karo ir pokario metais suirusios šeimos, nutrūkę draugų ir pažįstamų saitai didino žmonių atomizaciją, tad pokariu, ko gero, galima kalbėti geriausiu atveju tik apie miestietiško bendruomeniškumo kontravimą.

¹ SEMBRITZKI, J. *Geschichte der Königlich Preußischen See- und Handelsstadt Memel*. 2. Aufl. Memel, 1926; SEMBRITZKI, J. *Memel im neunzehnten Jahrhundert*. Memel, 1902; WILLOWEIT, G. *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebiets*. Marburg an der Lahn, 1969.

Faktiškai Klaipėdos istorija puikiausiai gali būti skaidoma į dvi dalis (iki 1945 m. ir po jų), pirmąją dalį dar skirstant ilgalaikę XVIII–XIX amžių sandūros cezūrą, bylojančia apie socialinius, ekonominius ir politinius įvykius bei procesus, iš esmės keitusius miesto bendruomenės raidą. Siūloma periodizacija, žinoma, nėra ir negali būti visiškai optimali ir atspindėti visų praeities procesų bei reiškinių chronologinių ryšių, tačiau tematinio aspektu ji yra gana universali, kad remiantis ja būtų galima struktūruoti įvairias miesto raidos problemas. Pvz., tiriant vietinio valdymo sistemą, jos raidoje taip pat matyti tie patys trys etapai, kuriuos toliau pabandysime trumpai pristatyti.

Pirmuoju etapu Klaipėdoje būta tokios savivaldos, kokia jos samprata buvo viduramžiais². Šios savivaldos lokalinė specifika – tai daugiau ar mažiau išplėtotas jos pajungimas centrinės valdžios vietiniams atstovams. Vokiečių ordino valdymo laikais (1252–1525 m.) tai buvo Klaipėdos komtūro institucija, kurią Prūsijos hercogystės laikais pakeitė kokybine prasme iš esmės lygiavertė valsčiaus hauptmano institucija. Svarbu, kad komtūras (vėliau atitinkamai hauptmanas) savo kontroliuojamoje teritorijoje turėjo iš esmės neribotą kompetenciją, kuriai miestas, neturėdamas stipraus ir įtakingo patriciato, mažai ką galėjo priešpriešinti. Reikia atkreipti dėmesį, kad Vokiečių ordino valstybėje netgi tokių ekonominių centrų kaip Elbingas arba Dancigas teisės palyginti su analogiško svorio centrais Šiaurės Vokietijoje buvo gerokai suvaržytos. Tad ir Klaipėdoje savivaldos apimtis bei miesto valdymo institucijų kompetencija buvo itin ribota: ne tiek burmistras, kiek komtūras (vėliau hauptmanas) buvo pagrindinė vietinio valdymo teisėmis disponavusi figūra. Nuo XVII a. 3–4-ojo dešimtmečių situacija šia prasme dar labiau komplikavosi, kadangi Klaipėdai suteiktas tvirtovės statusas reiškė dar didesnį miesto interesų pajungimą valstybės interesams. Kadangi į tvirtovės gubernatoriaus pareigas dažnai būdavo paskiriamas valsčiaus hauptmanas, minėtoji miestiečių bendruomenės interesų pajungimo ir savivaldos priklausomybės nuo vieno žmogaus problema XVII a. atrodo dar aktualesnė. Ji susilpnėjo tik XVIII a. Tam turėjo įtakos Prūsijos karalystės vidaus politikoje vis ryškiau įgyvendinamas principas, kad miestams reikia duoti daugiau savivaldos, ir antra vertus, Prūsijos karinės bei ūkinės centralizacijos ir biurokratinio aparato kūrimo tendencijos. Šių veiksnių išraiškomis galima laikyti 1723 m. pasirodžiusius bendrus visai Prūsijai miestų valdymo nuostatus, hauptmano funkcijų paskirstymą Lietuvos departamento karo reikalų ir domenų administracijai, vietos komisarams, justicijos kolegijoms ir kt. bei galiausiai hauptmano pareigybės pa-

² *Savivaldos* sąvoka, kalbant apie laikotarpį iki XIX a. pr., vartojama sąlyginai. Viduramžių kontekste tokia savivalda reiškė specifinį, iš aplinkos išsiskyrusį, miesto bendruomenės ir miesto savininko prievolinių santykių, užfiksuotą atskiroje privilegijoje, kurioje šis teisinis miestiečių bendruomenės statuso specifiskumas turėjo būti užtikrintas (KARPAVIČIENĖ, J. Magdeburgo teisė: ištakos ir transformacijos. *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. Kn. 3. Vilnius, 2001, p. 186–187). Privilegijoje savininkas nustatydavo, kokias teises (paprastai teiktos konkretaus miesto teisės) suteikia ir kokias prievoles uždeda savo valdiniais, tad ja suteikiamos savivaldos esmė buvo susitarimas tarp savininko ir jo valdinių. Bendrieji suteiktų miesto teisių principai reglamentavo miestiečių juridinę padėtį bei žemės nuosavybės santykius mieste: miesto steigėjas ir privilegiją (*Handfeste*) išduodavęs savininkas, kurio žemėje buvo miestas, suteikdavo miestiečiams ir jų paveldėtojams kilnojamojo ir nekilnojamojo turto nuosavybę, iš dalies atsisakydavo administracinio ir juridinio imuniteto (t. y. miestiečiai gaudavo teisę patys išsirinkti prižiūrimą administraciją (magistratą) ir teismą). Už naudojimąsi savininko (Klaipėdos atveju juo buvo Ordinas ir Kuršo vyskupas, o nuo 1392 m. – tik Ordinas) amžinai suteikta žemė buvo mokamas nustatytas dydžio metinis kiemo arba namo mokestis. Miestiečių arba miesto piliečių galėjo tapti tik pilnametis asmuo, įsigijęs mieste žemės sklypą, mokėjęs mokestį ir prisiekęs ištikimybę miesto teisei, magistratui bei savininkui. Miestiečių sklypai ir daržai buvo miesto teritorijoje, o pievos, ariamoji žemė ir ganyklos – užmiestyje. Visą minėtąją žemę biurgeriai (*Bürger*) galėjo pirkti, paveldėti ir parduoti kitam miestiečiui.

naikinimą 1751 m.³ Klaipėdos atveju ne mažiau svarbią reikšmę turėjo gynybinio potencialo netekimas, kurios išraiška tapo gubernatoriaus posto panaikinimas 1789 m.⁴ Miesto priklausomybę nuo vieno beveik visagalio pareigūno tuo būdu pakeitė priklausomybė nuo veiklos efektyvumo linkme nuolat tobulintos valstybės biurokratijos.

1808 m. lapkričio 19 d. patvirtinti Miestų nuostatai⁵ gali būti laikomi tarpine grandimi, skiriančia du vietinio valdymo sistemos raidos etapus. Pats nuostatų išleidimas vargu ar laikytinas radikaliu pokyčiu: pirmiausia šį išleidimą reikia matyti tuo metu vykusią Prūsijos reformų (kitais vadinamų Steino ir Hardenbergo reformomis) kontekste, be to, nuostatų išleidimą derėtų laikyti viena iš tuo metu vykusios savivaldos ir vietinės valdžios sampratos transformacijos pakopų, kurios pabaigą, atsižvelgiant į tai, kokie kriterijai pasirenkami, galima nukelti net į XX a. pradžią. Vis dėlto čia norėtusi pažymėti esminius pakitimus, kuriems turėjo įtakos minėtieji nuostatai ir Prūsijos reformos: 1. sumažėjo apribojimai gauti miestiečio teises; turint omeny 1807 m. paskelbtą valstiečių išlaisvinimą ir 1810 m. – amatininkų atpalaidavimą nuo būtinybės priklausyti cechams, galima teigti, kad šis kontekstas skatino miesto korporacinio uždaro nykimą; 2. magistrato (miesto valdybos) instituciją, kuriai buvo palikti tik egzekutyviniai įgaliojimai, papildė miestiečius tiesiogiai reprezentavusi institucija, sudaryta iš periodiškai perrenkamų atstovų (miesto delegatų susirinkimas⁶), kuri įgijo legislatyvinius įgaliojimus; teoriškai magistratas tapo jai atsakingas; 3. prasidėjo perėjimas prie visuotinės reprezentacijos vietinėse valdymo struktūrose sistemos, tiesa, delegatų rinkimų metu dar ilgą laiką galiojo įvairūs cenzai (nuosavybės, turto, lyties; lyties cenzas Vokietijoje panaikintas tik 1918 m. lapkritį, suteikus moterims balsavimo teisę; tuo pat metu panaikinta ir vadinamoji trijų klasių rinkimų sistema⁷); 4. magistratas galutinai prarado bet kokias sąsajas su civiliniu pirmosios instancijos teismu: teismo funkcijas atskyrus, magistrato veikla vis labiau orientavosi tik į miesto administravimą; magistrato struktūroje ėmė kurtis atskira profesionali biurokratinė sistema.

Tarpukario metais Klaipėdos miesto valdymo sistema nei kompetencijos, nei struktūros prasme nepatyrė reikšmingesnių pokyčių, nepaisant to, kad Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos. Svarbiu pakitimu laikytinas nebent visuotinių ir tiesioginių rinkimų į miesto delegatų susirinkimą įteisinimas (1919 m.), tačiau tai buvo ne tiek naujo etapo vietos savivaldoje pradžios indikatoriumas, kiek nuoseklių rinkimų sistemos liberalėjimo tendencijų Vokietijoje rezultatas. Todėl didesni pokyčiai, ko gero, sietini ne tiek su 1923 m., kiek su 1939 m. įvykių pasekmėmis. Klaipėdos kraštui grįžus į Vokietijos sudėtį, vietinio valdymo sistema buvo pajungta vienos partijos kontrolei. Nors

³ TOEPPEN, M. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha, 1858, S. 308–338; SEMBRITZKI, J. *Geschichte der...*, S. 208–209.

⁴ SEMBRITZKI, J. *Geschichte der...*, S. 203.

⁵ Ordnung für sämtliche Städte der Preussischen Monarchie mit dazu gehöriger Instruktion, Behuf der Geschäftsführung der Stadtverordneten bei ihren ordnungsmäßigen Versammlungen. *Gesetz-Sammlung für die Königlich-Preussischen Staaten*, Jg. 1806–1810. Berlin, 1810, S. 324–360, Nr. 57.

⁶ Tarpukario metais ši institucija ne visiškai tinkamai buvo vadinama miesto seimeliu.

⁷ Trijų klasių rinkimų sistema (vok. *Dreiklassenwahlrecht*) buvo įvesta Prūsijos karalystėje 1849 m. gegužės 30 d. kaip rinkimų į Prūsijos landtago žemesnius rūmus principas, tačiau nuo to laiko galiojo ir komunalinėje teisėje kaip miesto delegatų rinkimų principas. Jo esmė buvo rinkėjų (vyrų, sulaukusių 24 metų) suskirstymas į tris „klases“ (padalinius) pagal valstybei mokamus mokesčius. Kiekvienoje rinkimų apygardoje vieno padalinio apimtis buvo nustatoma pagal 1/3 visų toje apygardoje mokamų mokesčių. Rinkėjai, patekdavę į šį padalinį, gaudavo teisę rinkti 1/3 rinkikų, kurie vėliau išrinkdavo delegatus. Tokia sistema buvo palankesnė stambiesiems nei smulkiesiems mokesčių mokėtojams: neretai keli stambūs mokesčių mokėtojai faktiškai paskirdavo trečdalį delegatų, kurie, suprantama, pirmiausia atstovavo jų interesams.

pati struktūra buvo menkai paliesta, magistrato, kaip vietos bendruomenės reprezentanto, įtakos svertai buvo gerokai suvaržyti ta prasme, kad ne tiek magistratas, kiek Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos vietinio partinio vadovo (t. y. kreisleiterio) institutas tapo svarbiausia vietinės valdžios teisėmis disponavusi figūra. Laikantis evoliucionistinės raidos koncepcijos, šį faktą reikėtų vertinti kaip savotišką grįžimą atgal, nusigręžimą nuo Steino savivaldos idėjų realizavimo ir jo raidos rezultatų. Faktiškai 1939–1944 m. vietinio valdymo sistemos situacija gerokai panašėjo į vėlesnio laikotarpio būklę, kadangi Klaipėda tiek Antrojo pasaulinio karo metais, tiek po jo priklausė valstybėms, kontroliuojamoms dviejų (kad ir skirtingų) totalitarinių sąjūdžių – nacionalsocialistinio ir bolševikinio.

Bet kokių atveju 1945 metai yra akivaizdi cezūra viso Klaipėdos miesto raidoje, kadangi iš esmės pasikeitė miesto gyventojai, tradicijos, kultūros ir elgesio formos. Po Antrojo pasaulinio karo Klaipėdoje pamažu buvo įdiegta SSRS įprasta dualistinė valstybinio (tarybinio) ir partinio administravimo sistema, kurios lokalinės struktūros sandai buvo darbo žmonių deputatų tarybos (nuo 1978 m. – liaudies deputatų tarybos) vykdomasis komitetas ir Komunistų partijos miesto komitetas. Tai yra tik formalusis lygmuo, kadangi objektyviai įtakos svertų pasiskirstymas vietinės administracijos struktūroje priklausė nuo SSRS būdingos nomenklatūros sistemos funkcionavimo. Todėl jei ir galima teigti, kad Komunistų partijos vietinio komiteto biuro arba vykdomojo komiteto institucijos 1945–1990 m. disponavo vietinės valdžios teisėmis, būtina atkreipti dėmesį, kad kompetencijos prasme šių institucijų veikimą stipriai varžė nomenklatūrinė centralizacija, kitaip tariant, aukštesnio pavaldumo institucijos.

Apibūdinus aukščiau išskirtus tris etapus aiškėja, kad tokio vietinės valdžios sistemos raidos su-skirstymo pagrindinis kriterijus yra bendruomenės vaidmuo vietinės valdžios ir savivaldos sistemoje. Kitaip tariant, esminis kriterijus yra pats savivaldos principo, implikuojančio bendruomenės dalyvavimą vietos valdymo procese, funkcionavimo mastas. Taikant kitus kriterijus, pvz., kompetencijos arba struktūrinės kaitos, taip pat galima užčiuopti pasiūlytą raidos schemą atitinkančius pokyčius, tačiau aktualizuoti pavieniui tokie kriterijai vargu ar įgalintų pateikti conceptualią periodizaciją. Pvz., akivaizdu, kad miesto valdžios institucijų kompetencijos sfera beveik visą laiką apėmė tokias sritis kaip vietinių rinkliavų ir mokesčių rinkimas, viešosios tvarkos užtikrinimas, komunalinio ūkio tvarkyba, municipalinė statyba, švietimas, rūpinimasis vargšais (socialinė rūpyba). Korporacinės sistemos veikimo laikais magistratas taip pat atliko itin svarbią miestiečių teisių suteikimo ir įrašymo į Miestiečių knygą funkciją. Be to, kaip buvo minėta, iki pat XIX a. pr. Klaipėdos magistratas buvo vienaip ar kitaip susijęs su pirmosios pakopos civilinio teismo instancija. Iki XVI a. pab. tokio teismo funkcijas atliko pats magistratas, vėliau atskirai buvo įkurtas suolininkų teismas⁸. 1723 m. teismas ir magistratas vėl buvo sujungti, tačiau dėl to suprastėjus teisėtvarkos būklei 1787 m. miesto teismas buvo naujai atskirtas⁹, nors magistratui palikta teisė rinkti teismo narius. Paga-

⁸ Į miesto savivaldos apimtį ir tokio teismo kompetenciją įėjo tik miestiečių civilinių bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimas; didžioji jurisdikcija priklausė komtūro (vėliau hauptmano) kompetencijai. Neaišku, kaip vertinti 1642 m. Friedricho Wilhelmo privilegijos (SEMBRITZKI, J. *Geschichte der...*, S. 132) turinį. Sunku pasakyti, ar ja suteikta jurisdikcija „nicht allein in Civilibus vndt Bürgerlichen, sondern auch in Peinlichen Sachen die Leib vndt Leben angehen“ buvo anksčiau turėtos kompetencijos patvirtinimas, ar naujos suteikimas.

⁹ SEMBRITZKI, J. *Geschichte der...*, S. 214, 271.

liau tik 1811 m. įkūrus Karališkąjį krašto ir miesto teismą, magistratas jo atžvilgiu prarado kompetenciją¹⁰. Minėtos kompetencijos netektys tik paryškina XIX a. pr. cezūrą.

Žvelgiant į vietinio valdymo sistemos raidą per struktūrinių pokyčių prizmę, galima konstatuoti, kad pačia bendriausia prasme Klaipėdoje būta dviejų vietinio valdymo modelių arba tipų realizacijos. Iki 1945 m. tai buvo Vokietijos miesto tipas, kurio struktūrą sudarė renkamas ir suvereno atstovui atsakingas magistratas su burmistru (*Bürgermeister*) priešaky (kaip minėta, atsakomybę suvereno atstovui po 1808 m. teoriškai papildė atsakomybė miesto bendruomenei; tarpukario metais pasikeitė jau ir pati suvereno samprata). Po 1945 m. tai buvo SSRS tipas, kurio esmę sudarė funkcionieriai, įtraukti į nomenklatūros sistemą, paskirti jos aukštesnių grandžių ir atitinkamai vykde šių grandžių direktyvas, nors teoriškai turėję rūpintis Klaipėdoje gyvenusių „darbo žmonių“ gerove. Vietos gyventojų reprezentacijos pastarojoje struktūroje sistema formaliai veikė, tačiau rinkimai buvo nominalūs, objektyviai reprezentantai būdavo paskiriami, tad atstovavo ne tiek vietos gyventojų, kiek tos pačios nomenklatūros sistemos interesams.

Toliau Klaipėdos vietinio valdymo sistemos istorinių tyrimų būklę, problemas ir galimas plėtojimo perspektyvas aptarsime aukščiau išskirtais trim etapais.

Senojo laikotarpio (XIII–XVIII a.) situacijos ištirtumas, problemos, perspektyvos

Senasis Klaipėdos praeities laikotarpis yra sulaukęs gana didelio tyrinėtojų dėmesio. Būtent šį laikotarpį, o jeigu dar tiksliau, – Vokiečių ordino laikų Klaipėdą labiausiai palietė svarbiausi Klaipėdos istoriografijos raidai įtakos turėję postūmiai – Johannes Sembritzkio (Johannes Sembritzki, 1856–1919) ir Ericho Zurkalowskio (Erich Zurkalowski, 1880–1946) diskusija žurnalo „Alt-preußische Monatsschrift“ XX a. 1-ojo dešimtmečio numeriuose ir Paminklų konservavimo instituto Klaipėdos skyriaus mokslinė produkcija XX a. 8–9-ajame dešimtmečiais. J. Sembritzkis ir E. Zurkalowskis ginčijosi dėl Klaipėdos miesto išsivystymo lygio, vaidmens regiono prekyboje bei laivyboje XIII–XVI a. ir dėl to laikotarpio Klaipėdos topografijos (senamiesčio, pirmųjų bažnyčių lokalizacijos problemų). XX a. pabaigoje diskusija pastaruoju klausimu vėl atsinaujino (jos dalyviai – Algimantas Miškinis, Vladas Žulkus, Jonas Tatoris), kadangi mokslo apyvarton buvo įvesti archeologinių tyrimų duomenys. Kad ir kaip būtų, akivaizdu, kad šioje polemikoje senajo Klaipėdos praeities laikotarpio vietinio valdymo klausimams dėmesio beveik nebuvo skirta. Tai neturėtų stebinti, kadangi esminis kliuvinys to laikotarpio panašios tematikos tyrimams yra šaltinių trūkumas. Panašu, kad senųjų dokumentų rinkimui Klaipėdos magistratui nebuvo skiriama pakankamai dėmesio. XX a. pr. J. Sembritzkis rašė, kad miesto archyve „greta kelių dokumentų iš dar ankstesnio laikotarpio gausu istorinės medžiagos nuo 1595 m. Ir jos būtų dar gausiau, jei dėl aplaidumo ir netvarkos praėjusiame amžiuje nebūtų šitaip apsileista“¹¹. J. Sembritzkiui sutvarkius miesto archyvą XX a. pr., jo įvesta dokumentų suskirstymo tvarka buvo likusi dar 1937 m.¹² 1944 m. evakuojant Klaipėdos miestą dėl besiantinančios Raudonosios armijos, archyvo dokumentus siekta išvežti į Vokietijos gilumą, tačiau konkrečių duomenų, kur jie pateko, kol kas nėra. Jei dokumentai nežuvo, tikėtina, kad jie buvo išvežti Rusijon. Kitaip sunku paaiškinti, kokių būdu nedidelė dalis magistrato medžiagos, atrodo, atgabentos iš Rytprūsių, pirmaisiais pokario metais atsidūrė Kaune ir vėliau pateko į Lietuvos archyvų saugyklas. Tai kai kurie dokumentai iš XIX a. pab. – XX a. pirmosios

¹⁰ Ibid., S. 325–326.

¹¹ Ibid., S. VI.

¹² REMEIKA, J. Klaipėdos miesto archyvas. In *Aukuras. Draugija tautos kultūrai kelti. Penkiolikos metų sukakties proga Mažosios Lietuvos kultūrinio gyvenimo žinios*. Klaipėda, 1937, p. 160.

pusės. Įvertinant šią situaciją, belieka kliautis J. Sembritzkio veikalu, numanant, kad jis turėjo panaudoti visą vertingą informaciją, kurią rado Klaipėdos magistrato archyve XIX–XX a. sandūroje. Vis dėlto duomenų mums aktualia vietinio valdymo tema J. Sembritzkio veikale ne tiek jau ir daug, be to, jie apima laikotarpį tik nuo 1595 m. (atrodo, tai sietina su aplinkybe, kad tais metais buvo pastatyta pirmoji mūrinė Klaipėdos rotušė, taigi atsirado normali miesto senųjų aktų apsauga). Tokiame kontekste, žinoma, sunku būtų tikėtis kokybiškų probleminių senojo laikotarpio vietinio valdymo sistemos Klaipėdoje tyrimų. Vis dėlto dabartinis istoriografijos įdirbis jau leidžia problemizuoti kai kuriuos klausimus iš gausiau ištirta Vokiečių ordino laikotarpio.

Pirmiausia čia turime omeny bloką klausimų, susijusių su suvereno ir miestiečių santykių teisinio statuso apibrėžtimi Ordino laikais. Į tą bloką įeitų tokios problemos kaip Liubeko teisių suteikimas, jo datavimas, privilegijų atnaujinimas ir pakeitimas Kulmo teisėmis. Šią problematiką norėtusi aptarti išsamiau.

Pirmoji problema, vis išskylanti tyrinėtojų bendruomenėje, yra Liubeko teisių suteikimo Klaipėdai datavimo klausimas. Istoriografijoje galima aptikti tris skirtingas datas: 1254, 1257 ir 1258 m. Teiginys, kad Liubeko teisės Klaipėdai suteiktos 1254 m., atmetinas pirmiausia. Tai, atrodo, yra nesusipratimas, kadangi iš publikuoto kodekso siuntimo lydraščio žinoma, kad 1254 m. Liubeko kodeksas Klaipėdai buvo tik atsiųstas kaip atsakymas į miesto steigėjų prašymą¹³, o kad jis buvo patvirtintas po ketverių metų, liudija 1258 m. Kuršo vyskupo raštas¹⁴, kuriame teigiama, jog miestiečių privilegiją patvirtino Livonijos krašto magistras Burhardas von Hornhausenas (Burhard von Hornhausen). Šias pareigas pastarasis ėjo nuo 1256 m. pabaigos ar 1257 m. pradžios¹⁵, todėl nėra pagrindo teigti, kad Liubeko teisės buvo suteiktos 1254 m. Šios nuomonės laikėsi ir E. Zurkalowski, teigęs, kad atsižvelgiant į Burhardo valdymo metus miesto teisės Livonijos krašto magistro galėjusios būti suteiktos 1257 m., bet greičiausiai tai įvyko 1258 m. Burhardo ir Kuršo vyskupo Heinricho susitikimo Klaipėdoje metu¹⁶. Minimas susitikimas galėjo būti tas pats, kurio metu Klaipėdos bažnyčioms buvo nustatomas patronatas, kas žinoma iš 1258 m. liepos 27 d. aktų¹⁷. Bet kokių atveju, net jei Burhardas suteikė miestui Liubeko teises 1257 m., formaliai Klaipėda turėjo du steigėjus, ir vyskupo, kaip antrojo steigėjo, 1258 m. raštiškas patvirtinimas turėtų būti traktuojamas kaip Liubeko teisių suteikimo Klaipėdai procedūros galutinis taškas.

Kitas, gerokai svarbesnis, klausimas, – ką reiškė Liubeko teisių suteikimas ir kodėl iš dviejų alternatyvų – Dortmundio ir Liubeko – buvo pasirinkta būtent pastaroji. Į šį klausimą galima bandyti atsakyti įvertinant XIII a. vidurio įtampas dėl miestų steigimo Rytų Pabaltijyje tarp Liubeko miesto bei Vokiečių ordino ir, antra vertus, galimai priešingas politikos kryptis tarp Vokiečių bei Livonijos ordinų (turint omeny tai, kad pirminius Klaipėdos steigimo veiksmus inicijavo ne tiek pats Livonijos ordinas, kiek „centras“, t. y. Vokiečių ordino vadovybė, atsiuntusi į Livoniją savo vietininką Eberhardą von Seyne'ę (Eberhard von Seyne)). Akivaizdu, kad plėsdamas vadinamųjų „dukterinių“

¹³ *Preußisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung.* Bd. 1: *Die Bildung des Ordensstaats.* 1. Hälfte. Hrsg. von R. PHILIPPI. Königsberg, 1882, S. 217–218, Nr. 291.

¹⁴ *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, nebst Regesten.* Hrsg. von F. G. BUNGE. Bd. 1 (toliau – *LUB*). Reval, 1853, S. 405–406, Nr. 317.

¹⁵ GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje.* Vilnius, 1989, p. 117.

¹⁶ ZURKALOWSKI, E. *Studien zur Geschichte der Stadt Memel und der Politik des Deutschen Ordens.* *Alt-preussische Monatsschrift*, 1906, Bd. 43, S. 151–152.

¹⁷ *LUB*, S. 416–418, Nr. 329–330.

miestų tinklą Liubekas vykdė kolonijinę politiką Rytų Pabaltijyje¹⁸. Liubekiečiai buvo įsitvirtinę Elbinge, kuris vėliau tapo svarbiausiu Vokiečių ordino valstybės uostu¹⁹, o 1242 m. būtent Liubekas inicijavo kito uosto Priegliaus žiotyse (būsimojo Karaliaučiaus), steigimą²⁰. Tačiau jau 1246 m., kai Vokiečių ordinas, suteikdamas Elbingui Liubeko teises, faktiškai suteikė Kulmo teises²¹, santykiai tarp Ordino ir Liubeko pablogėjo. Įvertinant tai, kad ir Karaliaučius 1255 m. buvo įkurtas apeinant Liubeko dalyvavimą, be to, vėliau visiems trims Karaliaučiaus miestams taip pat buvo suteiktos Kulmo teisės, aiškėja, kad ir Klaipėdos atveju kreipimasis į Dortmundo tarybą greičiausiai buvo tos pačios Liubeko įtakos sulaikymo politikos, kurią vykdė Vokiečių ordino vadovybė, dalis. Antra vertus, tai, kad 1254 m. miesto steigėjai kreipėsi ne tik į Dortmundo, bet ir į Liubeko miesto tarybą, ko gero, yra dviejų Klaipėdos steigimo programų – Vokiečių ordino ir savarankiškos Livonijos ordino programos – susidūrimo rezultatas. T. Jasińskis (T. Jasiński) teigia, kad Livonijos ordinas, kurio dauguma narių buvo kilę iš Žemutinės Vokietijos, palaikė su Liubeku geresnius santykius²². Taigi Livonijos ordinas buvo palankesnis Liubeko kolonijinei politikai, kas galėtų paaiškinti galutinio sprendimo motyvus. Šiame kontekste svarbu atkreipti dėmesį ir į Livonijos ordino veiksmus Žemaitijoje, kurioje savo valdas Ordinas pradėjo formuoti iš 1253 m. liepą Lietuvos karaliaus Mindaugo užrašytų žemių²³. 1254 m. kovo mėn. Žemaitijoje buvo paskirtos žemės Lietuvos vyskupui Kristijonui²⁴, kuris, iš savo tiesioginės valdos nepajėgdamas gauti pajamų, jau po mėnesio perleido šią teisę Livonijos ordinui²⁵. Akivaizdų Livonijos ordino siekį įsitvirtinti Žemaitijoje, kurį dar, jei nebūtų abejojama šio akto tikrumu, galėtų papildyti 1257 m. Mindaugo suteikta visos Žemaitijos, išskyrus vyskupui Kristijonui suteiktas žemes, donacija Ordinui²⁶, be viso kito, galima traktuoti kaip rūpinimąsi Klaipėdos ekonominiu užnugariu²⁷. Įsitvirtinimas Žemaitijoje buvo priemonė, kurią galima buvo panaudoti Šiaurės Vokietijos kolonistams pritraukti į Klaipėdą. Tokius Livonijos ordino siekius rodytų ir 1261 m. pavasarį Livonijos ordino magistro Liubeko tarybai parašytas laiškas, kuriame magistras nurodė, kaip kolonistams iš Liubeko geriau atvykti į Klaipėdą²⁸.

¹⁸ GAUSE, F. Die Gründung der Stadt Königsberg im Zusammenhang der Politik des Ordens und der Stadt Lübeck. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1954, Nr. 3. S. 517–536; ARNOLD, U. Die Hanse und Preussen. In *Die Hanse und der Deutsche Osten*. Hrsg. von N. ANGERMANN. Lüneburg, 1990, S. 84.

¹⁹ JASIŃSKI, T. Die Rolle des Deutschen Ordens bei der Städtegründung in Preußen vom 13. Jahrhundert bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. In *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich* (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 44). Hrsg. von U. ARNOLD. Marburg, 1993, S. 104.

²⁰ GAUSE, F. *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preußen*. Bd. 1. 3. Aufl. Köln-Weimar-Wien, 1996, S. 8.

²¹ JASIŃSKI, T. Op. cit., S. 108–109.

²² Ibid., S. 109.

²³ LUB, S. 333–334, Nr. 252.

²⁴ Ibid., S. 346, Nr. 263.

²⁵ Ibid., S. 348–349, Nr. 266.

²⁶ Ibid., S. 382, Nr. 294.

²⁷ Tai, kad iki XV a. vid. Klaipėdos miesto vystymas Ordino politikoje pirmiausia priklausė nuo to, ar Ordinas kontroliuoja miesto ekonominį užnugarį Žemaitijoje, yra bent kelis sykius pasitvirtinęs faktas. 1365 m. Ordino didysis magistras privilegijoje Klaipėdos miestiečiams skatino juos laukti, kol „lietuviai bus su Dievo pagalba susilpninti“, ir tik tada jie gausią daugiau teisių (SEMBRITZKI, J. *Geschichte der...*, S. 38–39). XV a. 1-ajame dešimtmetyje Ordinas ėmėsi naujo bandymo vystyti Klaipėdą tik gavęs Vytauto sankciją valdyti Žemaitiją (Salyno ir Racionžo taikos sutartys).

²⁸ MASCHKE, E. Das mittelalterliche Memel im baltisch-preußischen Raum. *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreußen*, 1928, Nr. 4, S. 56.

Visa tai liudija, kad Liubeko teisių suteikimas buvo dalis „didžiosios“ Klaipėdos programos, orientuotos ne tik į Kuršo vyskupijos centro, bet, atrodo, ir į regiono politinės bei prekybinės metropolijos kūrimą.

Žinoma, ši programa dėl nuolatinės karinės įtampos nevirto realybe. Klaipėdos miestas tik XVI a. patyrė didesnę augimo impulsą, o kas buvo iki tol, tebeskendi ūkanose. Įvertinant dar XX a. pradžioje prasidėjusią diskusiją dėl to, ar XIII–XVI a. apskritai būta Klaipėdos kaip miesto, kyla klausimas, kaip paaiškinti Liubeko teisių privilegijų naują suteikimą Klaipėdai 1365 ir 1444 m.²⁹? 1365 m. privilegijoje nurodyta, kad ji teikiama vietoj senosios, kuri buvo prarasta per gaisrą³⁰. Tačiau kodėl atsirado 1444 m. privilegija, patvirtinusi suteiktą 1365 m., iki galo neaišku. Istoriografijoje šiuo klausimu yra išsakytos kelios nuomonės. Priimant Henryko Samsonowicziaus (Henryk Samsonowicz) tezes³¹ (konkrečiai Klaipėdos jis nemini), reikia manyti, kad tai buvo dalis Ordino didžiojo magistro Konrado von Erlichshauseno (Konrad von Erlichshausen) politikos patraukti mažuosius miestus į savo pusę ir taip atitraukti juos nuo didžiųjų miestų spaudimo dalyvauti 1440 m. susibūrusioje Prūsijos sąjungoje. Laikantis Kurto Forstreuterio (Kurt Forstreuter) požiūrio, kiekvienas naujos privilegijos suteikimas (K. Forstreuteris rašė apie 1444 ir 1475 m. privilegijas) liudijo Ordino siekį po tam tikrų kataklizmų (gaisrų ar karų) iš naujo vystyti miestą. Pasak K. Forstreuterio, tai ypač akivaizdu kalbant apie 1475 m. privilegiją, kuri buvo suteikta po to, kai 1472 m. didysis magistras šturmu paėmė Klaipėdos pilį, kadangi jos komtūras rėmė piratavimą³².

1475 m. privilegiją taip pat derėtų panagrinėti išsamiau. Istoriografijoje įprasta teigti, kad ja Liubeko teisės buvo pakeistos Kulmo teisėmis. Iš tiesų 1475 m. Ordino didžiojo magistro Heinricho von Richtenbergo (Heinrich von Richenberg) privilegijoje šiuo klausimu nurodyta tik tai, kad žemė turi būti valdoma Kulmo teise³³. Liubeko teisės tiesiogiai anuluotos nebuvo. Tokią mintį dar XX a. pr. pateikė E. Zurkalowski, teigęs, kad 1475 m. privilegija dar nereiškę Kulmo teisių įvedimo Klaipėdoje, tačiau dėl Liubeko teisių tradicijų silpnumo mieste Kulmo teisės čia pamažu palyginti lengvai prigijo. Vis dėlto perėjimo būta gana ilgo, kadangi dar šimtmetį Klaipėdoje išliko kai kurių Liubeko teisės reliktų. Pavyzdžiui, atskirai nuo magistrato funkcionuojantis suolininkų teismas, kaip buvo įprasta Kulmo teisės naudojusiuose miestuose, Klaipėdoje buvo įkurtas tik XVI a. pab., o iki tol teismo funkcijas atliko magistratas, kaip to reikalavo Liubeko teisės³⁴. Kitas klausimas, kokia buvo Kulmo teisių įvedimo Klaipėdoje esmė? Gerhardas Willoweitas (Gerhard Willoweit) ir juo besiremiantys istorikai aiškino esą Liubeko teisės buvo įprastos jūrų miestams, o Kul-

²⁹ Kol kas netirta, kas slypi po kronikininko Johanno Posilge's informacija apie 1408 m. Klaipėdai suteiktas „dideles laisves, tiek sausumoje, tiek vandenyje“ (POSILGE, J. von. *Chronik des Landes Preussen. In Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*. Hrsg. von T. HIRSCH, M. TÖPPEN, E. STREHLKE. Bd. 3. Leipzig, 1866, S. 293). Galbūt tai buvo dar viena privilegija. Aišku tai, kad šią žinutę reikia sieti su tuo metu bandytais įgyvendinti Ordino planais naujai statyti Klaipėdos miestą (ZURKALOWSKI, E. *Studien zur Geschichte...*, S. 164–165; ZURKALOWSKI, E. *Neue Beiträge zur Geschichte der Stadt Memel. Altpreussische Monatsschrift*, 1909, Bd. 46, S. 94; SEMRAU, A. *Beiträge zur Topographie der Burg und der Stadt Memel im Mittelalter. Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn*, 1929, Hf. 37, S. 111–112).

³⁰ SEMBRITZKI, J. *Geschichte der...*, S. 38.

³¹ SAMSONOWICZ, H. *Kleinstädte im Deutschordensstaat Preußen. In Stadt und Orden...*, S. 151–152.

³² FORSTREUTER, K. *Memel und Lübeck im Mittelalter. Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreußen*, 1937, Nr. 4, S. 54–55.

³³ SEMBRITZKI, J. *Geschichte der...*, S. 49–51.

³⁴ ZURKALOWSKI, E. *Studien zur Geschichte...*, S. 178.

mo – sausumos, tad Kulmo teisių įvedimas vietoj Liubeko teisių reiškė Klaipėdos galimybių vystyti jūrinę prekybą nebuvimo fiksavimą³⁵. Išties Liubeko teisė buvo labiau pritaikyta jūrinių miestų specifikai, tačiau priimant minėtą G. Willoweito teiginį, kaip paaiškinti tai, kad visi trys jūrine prekyba besivertę Karaliaučiaus miestai – Senamiestis (Altstadt), Knypava (Kneiphof), Lyvenikė (Löbenicht) – turėjo būtent Kulmo teises ir netgi Dancige nuo XIII a. pab. iki XIV a. 5-ojo dešimtmečio Liubeko teisės buvo pamažu keičiamos būtent Kulmo teisėmis? Manytume, priežasčių reikia ieškoti kitur. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad pagrindinis Kulmo teisių skirtumas nuo Liubeko teisių buvo pats jų pobūdis³⁶. Kulmo miesto juridinė sistema plačiąja prasme tapo pagrindiniu Vokiečių ordino valstybės teisiniu kodeksu (*magna charta*). Šios sistemos pagrindą sudarė 1233 m. didžiojo magistro Hermann von Salzos Kulmo ir Torūnės miestiečiams suteikta tuo metu Silezijoje paplitusi Magdeburgo miesto teisių variacija³⁷. Kulmas, pirmasis Ordino valstybėje gavęs miesto teises, ilgainiui tapo aukščiausia teismine instancija beveik visiems Vokiečių ordino miestams, kurie turėjo naudoti suteikiamas Kulmo teises savoje teisimo ir administravimo praktikoje. Svarbiausia, kad ši juridinė sistema buvo pritaikyta būtent Ordino valstybės specifikai, riboja kai kurias įprastas vokiečių miestų teises ir reglamentavo (ypač ūkio teisėje) prioritetines Ordino riterių ir jo valdžios subjektų juridines teises miestiečių atžvilgiu (kas matyti ir iš 1475 m. privilegijos, kurioje nurodyta, kad komtūras, o ne miestiečiai turi pirmenybinę pirkimo teisę). Kulmo teisės Ordino valstybėje buvo suteikiamos kaip savotiška atsvara greitai plitusiai Liubeko teisei³⁸. Per Trylikos metų karą Vokiečių ordinui praradus Elbingą, Braunsbergą ir Frauenburgą, Klaipėda liko vieninteliu Ordino valstybės miestu, naudojusiu Liubeko teises. Tad 1475 m. privilegija, ko gero, pirmiausia reiškė didžiojo magistro siekį panaikinti Klaipėdos išskirtinumą ir galutinai integruoti jos miestiečius į juridinę Ordino valstybės struktūrą.

Čia pateiktos problemos daugiausia yra susijusios su išoriniais Klaipėdos vietinio valdymo sistemos klausimais, mažai ką bylojančiais apie valdymo sistemos vidinę struktūrą ar kompetencijos apimtį, daugiau – apie Ordino valdymo politiką Klaipėdoje. Kad ir kaip būtų, tai ir yra tie klausimai, kuriuos šiandieninė tyrimų būklė leidžia problemizuoti. Be to, visi jie apima Ordino laikus, kadangi, kad ir kaip būtų paradoksalu, šis laikotarpis yra sulaukęs daugiau tyrinėtojų dėmesio nei vėlesnis – XVI–XVIII a. Antra vertus, iš XVI–XVIII a. laikotarpio Sembritzkio dėka turima daugiau faktografijos, leidžiančios kad ir bendriausiais bruožais suvokti miesto valdymo struktūrą ir kompetencijos sferą.

Kokios tokiu atveju būtų senojo laikotarpio Klaipėdos vietinio valdymo sistemos tyrimų perspektyvos? Visų pirma akivaizdu, kad trūksta gilesnio XIII–XVIII a. istoriografinio ir regioninio konteksto išmanymo. Šių kontekstų įtraukimas Klaipėdos praeities tyrimų apyvarton leistų remtis analogijomis, o tai jau būtų gana svari atrama. Kita kryptis, kuri pastaraisiais dešimtmečiais vystoma labai vangiai, yra senųjų dokumentų paieška Vokietijos archyvuose. Tiksliai nežinant Klaipėdos magistrato archyvo likimo, jo galima ir „neatrasti“, tačiau nereikia pamiršti fakto, kad kituose archyvuose taip pat yra daug Klaipėdos istorikams dar nežinomos ar nepanaudotos medžiagos. Pirmiausia turima omenyje buvusio Karaliaučiaus archyvo medžiaga. Juk būtent gilesnė Karaliaučiaus archyvo dokumentų analizė leido E. Zurkalowskiui polemizuoti su J. Sembritzkiu, kuris pastarojo

³⁵ WILLOWEIT, G. Op. cit., S. 61.

³⁶ Plačiau apie Kulmo teises žr.: РОГАЧЕВСКИЙ, А. *Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в.* Санкт-Петербург, 2002.

³⁷ JASINSKI, T. Op. cit., S. 97–98.

³⁸ ARNOLD, U. Op. cit., S. 82.

archyvo medžiagą panaudojo gana sporadiškai. Ką buvo galima rasti šiame archyve, įtaigiai liudija teisės istoriko Arthuro Methnerio (Arthur Methner) pavyzdys: tarpukariu jis paskelbė Klaipėdoje naudoto Liubeko kodekso XV a. lotyniško nuorašo tekstą, rastą viename iš Karaliaučiaus valstybinio archyvo foliantų, pridėdamas palyginimus su kitais tuo metu žinomais lotyniškaisiais Liubeko teisių kodeksais³⁹. Kiek svarbus šis dokumentas, liudija paties Methnerio komentaras, kad tai buvo „seniausia iki mūsų dienų išlikusi Liubeko teisių forma Ordino valstybėje“⁴⁰. Klaipėdos istorikai šio teksto, kad ir kaip keista, dar nėra normaliai ištyrę.

Žinoma, tokio pobūdžio atradimams šiandien gali sutrukdyti tai, kad Karaliaučiaus archyvą 1944 m. ištiko panašus likimas kaip ir Klaipėdos⁴¹. Vis dėlto šiandien Berlyne (Dahleme)⁴² bei Oištyne saugoma šio archyvo medžiaga yra gana gausi ir Klaipėdos istorijos tyrimams neabejotinai vertinga. Antra vertus, ne vien buvęs Karaliaučiaus archyvas gali būti naudingas. Antai Kurtas Forstreuteris Liubeko valstybiniame archyve tarpukariu rado kol kas unikalią 1446 m. lapkričio 5 d. Klaipėdos miesto laišką Liubeko miesto tarybai. Tik iš šio laiško žinoma, kad Klaipėda tuo metu vis dėlto turėjo burmistą, tarėjus, atskirą nuo komtūrijos institucijos raštininką⁴³; prie šio laiško, beje, buvo prikabinatas seniausias išlikęs miesto spaudos antspaudas, pagal kurio atvaizdą yra atkurtas dabar naudojamas Klaipėdos herbas. Tokie pavyzdžiai liudija tik tai, kad istorikų ir archyvistų ateityje dar laukia didelis darbas ieškant medžiagos ir tiriant senojo laikotarpio Klaipėdos praeities problemas.

Moderniųjų laikų (XIX a. – XX a. vid.) situacijos ištirtumas, problemos, perspektyvos

XX a. pirmosios pusės Klaipėdos praeitimi šiandien domimasi gana intensyviai, tačiau XIX amžius, panašiai kaip ir dar ankstesnis laikotarpis, glūdi prieblandoje. J. Sembritzkio pateiktą faktografiją per XX amžių papildė tokių autorių kaip Gerhardas Willoweitas ar Jonas Tatoris tyrimai, vis dėlto šiandien trūksta tiek kompleksinio XIX a. Klaipėdos istorijos vaizdo, tiek ir daugelio atskirų klausimų detalaus nagrinėjimo. XX a. 8-ajame dešimtmetyje Lietuvoje prasidėjusi istoriografinė tendencija „ieškokime lietuvių Klaipėdos istorijoje“ moderniųjų laikų Klaipėdos praeities pažinimą atvedė į tokią situaciją, kad šiandien daugiau žinome apie kokią nors (dažnai ne itin reikšmingą) lietuvių kultūrinę veiklą XIX a. Klaipėdoje nei apie to laikotarpio miesto administravimą. Šiek tiek daugiau žinių turima apie padėtį tarpukariu, kadangi dar 4-ajame dešimtmetyje buvo paskelbta nemažai miesto politinio gyvenimo ir administravimo raidos faktų⁴⁴, kuriuos sėkmingai naudojo vėlesni istorikai⁴⁵. Bet ir šiuo atveju požiūris į tarpukarį dažnai būdavo pajungiamas tiek tarpukario, tiek sovietmečio lietuviškajai istoriografijai būdingoms antivokiškoms nuostatoms. Tokio atsiribojimo įtaka juntama net ir šiandien, kai nagrinėjant vietinio valdymo klausimus Klaipėdos krašte šio valdymo savitumus būna gana sudėtinga užčiuopti, žvelgiant į juos tik tarpukario Lietuvos konteks-

³⁹ METHNER, A. Das Lübsche Recht in Memel. *Altpreußische Forschungen*, 1933, Hf. 2. S. 279–298.

⁴⁰ Ibid., S. 265.

⁴¹ FORSTREUTER, K. *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände*. Göttingen, 1955, S. 90–93.

⁴² Žr., pvz.: *Archivführer zur Geschichte des Memelgebiets und der deutsch-litauischen Beziehungen*. Bearb. von C. GAHLBECK, V. VAIVADA. Hrsg. von J. TAUBER, T. WEGER (Schriften des Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 27). München, 2006, S. 163.

⁴³ FORSTREUTER, K. *Memel und Lübeck...*, S. 50–51.

⁴⁴ Pvz., VALSONOKAS, R. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932; *Kovos keliais: Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos 15-ųjų metų sukakčiai paminėti almanachas*. Red. J. VANAGAITIS. Klaipėda, 1938.

⁴⁵ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

te⁴⁶. Be to, lietuvių istorikų tyrimai dažniausiai objektyvuoja Klaipėdos krašto teritoriją, o pats Klaipėdos miestas neretai paliekamas nuošaly.

Tokią padėtį sunku paaiškinti kitaip nei istorikų, kurie dirbtų su tokia tematika, trūkumu, kadangi šaltinių šiam laikotarpiui atskleisti esama kur kas daugiau ir jie gerokai lengviau prieinami. Kitas dalykas, kiek atskiros šaltinių grupės gali būti informatyvios. Pvz., nors Lietuvoje likusios buvusio Klaipėdos magistrato archyvo bylos apima 1882–1944 m. laikotarpį⁴⁷, vien tik išlikę archyviniai dokumentai konkrečiu atveju vargu ar gali tapti nuoseklaus tyrimo atrama. Lietuvos centriname valstybės archyve saugomos bylos iš laikotarpio iki Pirmojo pasaulinio karo priklauso atskirų magistrato žinybų fondams, pvz., mokesčių skyriaus arba statybos valdybos. Tuo požiūriu šiek tiek palankesnė padėtis tarpukario tyrimams, bet ir šiam periodui nagrinėti nėra išlikusių svarbiausių vietinio valdymo specifiką galinčių atskleisti dokumentų, pvz., magistrato sprendimų, miesto delegatų susirinkimų posėdžių protokolų, skirtingų valdymo lygmenų tarpusavio susirašinėjimo ir pan. Turint galvoje, kad kalbama apie moderniuosius laikus, šią spragą galėtų kiek užpildyti periodinė spauda. Laikraštis „Memelsches Wochenblatt“ buvo leidžiamas Klaipėdoje nuo 1817 m., nuo 1849 m. ėjo „Memeler Dampfboot“, nuo 1877–1878 m. – „Lietuwiszka Ceitunga“. Tačiau ir šiuo atveju nuosekli šaltinių analizė būtų neįmanoma, kadangi Lietuvos viešosiose bibliotekose (Mokslų akademijos bibliotekoje ir Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje) laikraščio „Memelsches Wochenblatt“ saugomi tik dvejų metų nepilni komplektai (1839, 1842 m.), neturima ir pilnų laikraščio „Memeler Dampfboot“ komplektų iš laikotarpio iki Pirmojo pasaulinio karo; šiek tiek nuosekliau sukaupta tik ikikarinė „Lietuwiszka Ceitunga“. Ir vėlgi, kalbant apie tarpukarį, tyrimų situacija daug geresnė, kadangi pagrindinio Klaipėdos dienraščio „Memeler Dampfboot“ 1921–1939 m. numeriai yra sukaupti beveik nuosekliai. Pagaliau situacija periodikos panaudos galimybių prasme vėl blogėja 1939–1944 m. laikotarpiu, kadangi jį atspindintys laikraščiai yra surinkti sporadiškai, tad nuosekliai tyrimui jų panaudoti neįmanoma. Antra vertus, 1939–1944 m. laikotarpio vietinio valdymo sistemos tyrimui esama dokumentų Vokietijos archyvuose⁴⁸.

Tai liudija, kad šaltinių gausumu tyrimams labiausiai palankus periodas neabejotinai yra tarpukaris. Tokiu atveju šiek tiek stebina, kad nepaisant gerai atskleistų to laikotarpio Klaipėdos krašto politinių peripetijų, Klaipėdos miesto politinis gyvenimas istoriografiškai beveik nepažintas. Dažniausiai pasitenkinama kartojimu gerai žinomų faktų, pvz., apie pronacistinių jėgų sėkmę per 1933 m. miesto delegatų susirinkimo rinkimus. Nuoseklus politinio gyvenimo tarpukariu tyrimas (nuo 1919 m. miesto delegatų būdavo renkami pagal partinius sąrašus) galėtų pakoreguoti šiuo metu dominuojančias to laikotarpio vaizdavimo schemas: pvz., kaip suderinti lietuvių partinių sąrašų nepopuliarumo Klaipėdos krašte postulatą su faktu, kad miesto delegatų susirinkime lietuvių partijų svoris nuolat augo, o 1936 m. jie jau turėjo 30 nuošimčių visų mandatų.

Žinoma, nėra atlikta ir miesto administracijos veiklos tyrimų, istoriografijoje menkai atskleista administracijos struktūra ir administravimo mechanizmai. Šias spragas padėtų užpildyti išgilinimas į Prūsijos karalystės ir Vokiečių imperatoriškojo reicho komunalinę teisę, ypač į 1808 m. lapkričio 19 d. *Nuostatus visiems Prūsijos Monarchijos miestams* ir 1853 m. gegužės 30 d. *Miestų nuostatus šešioms rytinėms Prūsijos Monarchijos provincijoms*, kadangi dabartinėje Klaipėdos istoriografijoje

⁴⁶ Ibid.; LAZAUSKIENĖ, A. Vietos savivaldybių specifika Klaipėdos krašte. In *Lietuviai ir lietuvininkai, Etninė kultūra*, IV. Red. ir sud. S. VAITEKŪNAS, R. BALSYS. Klaipėda, 2005, p. 145–157.

⁴⁷ *Archivführer zur Geschichte des Memelgebiets...*, S. 453–461.

⁴⁸ Ibid., S. 243.

je esantys faktai⁴⁹ šių nuostatų kokybine prasme beveik nereprezentuoja. Lyginamojo konteksto įvedimas neabejotinai paskatintų kelti naujus klausimus. Pvz., kaip žinoma, galiojant trijų klasių rinkimų sistemai, Karaliaučiaus miesto delegatų rinkimuose dalyvaudavo tik apie 1 nuošimtį (kartais netgi mažiau) visų miesto gyventojų⁵⁰. Panaši situacija buvo ir kituose Prūsijos miestuose. Koks buvo rinkėjų aktyvumas Klaipėdoje ir kam tokiu atveju atstovavo Klaipėdos delegatų susirinkimo nariai, kol kas neaišku.

Apibendrinant belieka konstatuoti, kad nepaisant esančių galimybių daugiau ar mažiau suderintai analizuoti išlikusius archyvinis duomenis ir periodiką, XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje Klaipėdos vietinio valdymo sistemos tyrimai ne tik nėra pasiekę probleminio lygmens, bet ir pasigendama net aprašomųjų tekstų, ypač kalbant apie XIX amžių.

1945–1990 m. situacijos ištirtumas, problemos, perspektyvos

Pirmieji pokarinės Klaipėdos istorijos tyrimai nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio buvo publikuojami „LTSR Mokslų Akademijos darbų“ periodiniame leidinyje, tačiau jie buvo skirti labiau pramoninės pažangos propagandai. Bazinių pokarinės Klaipėdos tyrimų pradininke turbūt reikėtų vadinti Nastaziją Kairiūkštytę, kuri 8-ajame dešimtmetyje išplėtė dominavusiai ideologijai priimtina pramonės istorijos pjūvį (įtraukdama į jį darbininkų aspektą) ir taip pagal to meto galimybes sugebėjo apžvelgti daugelį miesto raidos 1945–1960 m. klausimų. Tiesa, ji, žinoma, negalėjo pavaizduoti pasirinkto laikotarpio kitaip, nei jis buvo vaizduojamas Juozo Žiugždos ir kt. sukurtoje ideologiškai adaptuotoje Lietuvos istorijos koncepcijoje, todėl sovietmečiu pasirodžiusiuose N. Kairiūkštytės tyrimuose dominuoja bandymas iš atskirų šaltinių rekonstruoti „liaudies ūkio“ pasiekimų, gyventojų „gerovės“ augimo ir pan. raidą. Kokį vaidmenį toje raidoje vaidino miesto administracija, šioje rekonstrukcijoje beveik nebuvo parodyta (arba parodyta formaliai, siejant su oficialių aktų leidimu). 1989–1990 m. Lietuvoje suaktyvėjus sovietmečio delegitimavimo diskursui panašaus pobūdžio tyrimai tapo dar mažiau aktualūs. „Okupacijos“, „genocido“, pasipriešinimo režimui diskursai atliko savo funkciją priešindami gyventojus su neseniai išgyventa patirtimi ir formuodami iš esmės neigiamą viso pokarinio laikotarpio įvaizdį. Tad nenuostabu, kad pirmuosiuose po 1990 m. istoriografiniuose bandymuose apžvelgti pokario laikotarpį Klaipėdoje irgi matyti tuometinės sovietmečio vaizdavimo konjunktūros išpaudai⁵¹.

Žinoma, kol pokario Lietuvos SSR valdžia pirmiausia suvokiama kaip „okupacinė“ valdžia, o dalyvavusiems administracijos struktūrose primetamos kolaborantų etiketės, nėra ko tikėtis kokybiškų istorinių tyrimų. Vis dėlto panašu, kad martirologijos kūrimo laikai jau eina į pabaigą ir Lietuvos istoriografijoje atsiranda pirmieji ženklai, kad ir 1940–1990 m. laikotarpis bus tiriamas be paniekos ar išankstinių nuostatų. Valdymo mechanizmo, nomenklatūros sistemos funkcionavimo tyrimai tokiu atveju turėtų tapti prioritetiniais, kadangi visos SSRS kontekste būtent šio funkcionavimo suvokimas yra savotiškas visraktis atsakant į klausimą, koks fenomenas apskritai buvo SSRS.

Suprantama, siekiant vystyti probleminius tyrimus, būtina disponuoti pakankamai solidžia faktografinė baze, ir sąlygos tam, palyginti su ankstesniais Klaipėdos istorijos etapais, yra ištis daugiau negu palankios. Tai – tūkstančiai bylų Klaipėdos apskrities, Lietuvos centriniame valstybės, Lietuvos ypatingajame ir kituose archyvuose, nuosekliai sukomplektuota tiek vietinė (Klaipėdos),

⁴⁹ SEMBRITZKI, J. *Memel...*, S. 5–6; SEMBRITZKI, J. *Geschichte der...*, S. 321–322.

⁵⁰ GAUSE, F. *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preußen*. Bd. 2. 2. Aufl. Köln-Weimar-Wien, 1996, S. 622.

⁵¹ Pvz., VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993, p. 56–74.

tiesk respublikinė pokario periodika, pagaliau – to meto liudininkai, kurių lieka vis mažiau, bet jų atsiminimai, gauti pritaikius tinkamą metodologiją, yra ypatingos vertės šaltiniai⁵². Vienintelė problema yra tai, kad keli į pokario Klaipėdos problematiką besigilinantys tyrėjai tiesiog fiziškai negali aprėpti visos medžiagos.

Vis dėlto konstatuotina, kad pokarinės Klaipėdos vietinio valdymo sistemos tyrimuose per pastaruosius kelerius metus yra gerokai pasistūmėta į priekį. Pirminio tyrimų etapo rezultatai – administracijos kūrimo pokarinėje Klaipėdoje, vietinio valdymo institucijų struktūros ir kai kurie kadrų politikos klausimai – buvo pristatyti prieš kelerius metus pasirodžiusiame straipsnyje⁵³. Tiesa, išsiskyrę būtina pažymėti, kad autoriui pavyko užčiuopti tik formaliąją vietinio valdymo sistemos organizacinės struktūros pusę, kadangi norint nuveikti šia linkme daugiau, būtina taikyti visai kitokią metodologiją. Toliau tyrimas buvo pakreiptas į vietinės administracijos veiklą 1945–1970 m., siekiant išsiaiškinti objektyvias kompetencijos ribas, valdymo instrumentus bei mechanizmus ir svarbiausia – atsakyti į klausimą, kokią reikšmę vietinė administracija turėjo valdžios institutų sistemos aukščiausių grandžių ir Klaipėdos miesto gyventojų santykiams, kaip ji sugebėjo spręsti Klaipėdos miesto problemas⁵⁴. Tyrimu buvo prieita prie išvadų, kad daugelis svarbiausių pokarinės Klaipėdos problemų buvo susijusios su forsuotu miesto augimu, prasidėjusiu 1946–1949 m. nusprendus statyti mieste Baltijos laivų statyklą, plėsti žvejybos bazę, kolektyvizuoti Lietuvos kaimą. Įvardyti veiksniai buvo nesubalansuoto sunkiosios pramonės ir kasdienio vartojimo prekių gamybos plėtojimo, kaip bendros visos SSRS tendencijos, atspindys. Taip pat buvo pastebėtas disbalansas tarp būdų, kuriais buvo galima spręsti šias problemas, ir instrumentų, kuriais tai darydama galėjo disponuoti vietinė administracija. Iš esmės dauguma miesto problemų nagrinėtu laikotarpiu buvo sprendžiamos centralizuotai: administracija informuodavo aukštesnes valdžios instancijas apie vietinę situaciją, o vėliau realizuodavo deleguotas funkcijas ir sprendimus. Tokie administruojant taikyti visai SSRS būdingi mechanizmai menkino vietinės administracijos įtaką. 1957–1958 m. ūkio decentralizacijos reformos metu skaičius klausimų, kuriuos galėjo spręsti vietinė administracija, buvo gerokai išplėstas vietinio ūkio kontrolės, municipalinio būsto statybos, iš dalies teisėsaugos ir kt. srityse. Tad 1957–1958 metai pokarinės Klaipėdos vietinio valdymo sistemoje neabejotinai laikytini svarbia cezūra. Vietinio ūkio kontrolės perdavimas vykdomojo komiteto kompetencijai įgalino pradėti efektyviau spręsti įsisenėjusias problemas, sukeltas miesto augimo. Būtent 6–7-ojo dešimtmečių sandūroje Klaipėdoje prasidėjo masinė serijinių butų statyba, pajudėjo infrastruktūros plėtrai, ypač gyventojų aprūpinimo vandeniu, klausimų sprendimas, pritaikius kitų „socialistinio bloko“ šalių prekybos organizavimo praktiką, miesto gyventojus pradėta iniciatyviai aprūpinti būti-

⁵² Šiuo atveju būtina paaiškinti, kad interviu su to laiko liudininkais metu fiksuoti atsiminimai turi daug didesnę mokslinę vertę nei specialiai parašyti atsiminimai. Pvz., 2005 m. išleistuose buvusio Klaipėdos vykdomojo komiteto pirmininko Alfonso Žalio atsiminimuose (ŽALYS, A. *Prisikėlimas: prisiminimai ir apmąstymai*. Klaipėda, 2005) ryškus noras pateisinti savo praeities poelgius (ypač priklausomybę komunistų partijai), pasakyti potencialiam skaitytojui tik tai, kas atsiminimų autoriui konkrečiu momentu atrodė svarbiausia. Todėl, žinoma, sovietmetį nagrinėjančiam istorikui šie 21 metų miestui vadovavusio žmogaus atsiminimai atrodo labai selektyvūs ir neatsako į visus potencialius klausimus. Ir atvirkščiai, interviu metu gauti prisiminimai priklauso nuo istoriko ir to meto liudininko komunikacijos, todėl yra galimybė užduoti pirmiausia istorikui aktualius klausimus.

⁵³ SAFRONOVAS, V. Vykdomoji valdžia ir jos kadrų politika Klaipėdos mieste 1945–1957 metais. In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XI). Sud. V. VAIVADA, D. ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 113–125.

⁵⁴ SAFRONOVAS, V. *Klaipėdos miesto administravimas 1945–1970 metais*. Bakalauro baigiamasis darbas. Klaipėda, 2006 [saugomas KU Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto bibliotekoje].

niausiomis prekėmis. Nepaisant to, kad 1968 m. reorganizavus vietinio ūkio valdybą iš vietinio pavaldumo buvo eliminuotos kai kurios miesto plėtrai svarbios organizacijos, valdybos egzistavimo metu užsimezges bendradarbiavimas tarp administracijos ir ūkinių organizacijų niekur nedingo. Todėl 1968 metai vargu ar laikytini tokia svarbia cezūra kaip 1957–1958 m. Atvirkščiai, būtų galima teigti (kol kas hipotetiškai), kad ūkio decentralizacijos laikotarpiu užsimezgę kontaktai ir vėliau leido vykdomajam komitetui palyginti kokybiškai spręsti miesto problemas ūkio srityje. Kitaip tariant, 8–9-ojo dešimtmečių Klaipėdos miesto administravimo gabumų ištakų (o gal ir pagrindų) reikėtų ieškoti būtent 7-ajame dešimtmetyje. Tokia tezė, žinoma, kiek kvestionuotų 8–9-ojo dešimtmečių miesto administracijos vadovams priskiriamus nuopelnus.

Pastarasis laikotarpis kol kas nėra ištirtas, todėl objektyviai sunku pasakyti, kiek pagrindo yra Alfonso Žalio ir Jono Gurecko dupletu (arba vien tik A. Žalio) apologijoje. Akcentuotina, jog kol kas A. Žalio asmenybės vaidmuo vertinamas ne moksliniais tyrimais, bet populiariais tekstais, rodančiais A. Žalio mito kūrimo ir jo politinio instrumentalizavimo simptomus. Tad 8–9-ojo dešimtmečio Klaipėdos valdymo sistemos funkcionavimo tyrimas neabejotinai yra pirminis ateities uždavinys istorikams.

Kalbant apie kitas šio laikotarpio Klaipėdos valdymo sistemos tyrimo perspektyvas, be jokios abejonės, būtų labai reikalingas ne tik lokalus, bet ir lyginamasis kontekstas. Deja, kol kas neturime duomenų, kad dar kur nors Lietuvoje būtų buvę atlikti panašūs tyrimai, tad tai gali būti taip pat pakankamai tolimos ateities dalykas.

Išvados

Taikant bendruomenės vaidmens vietinės valdžios ir savivaldos sistemoje masto, kompetencijos kaitos bei struktūrinės raidos kriterijus, išskirtini trys Klaipėdos vietinio valdymo sistemos raidos etapai: XIII a. – XIX a. pr., XIX a. pr. – 1945 m., 1945–1990 m. Palankiausia tyrimų situacija dėl nuosekliausiai sukauptos ir Lietuvoje saugomos šaltinių bazės yra trečiojo etapo, kurio vietinio valdymo sistemos tyrimai yra pasistūmę į priekį daugiausia. Kiti du periodai ištirti mažiau, nors XVI–XIX a. vietinio valdymo situacijai Klaipėdoje tirti esama nemažai dar nepanaudotų šaltinių. Visiems trims etapams stinga lyginamojo istorinių bei istoriografinių kontekstų įvertinimo, istoriografijoje pasigendama ir šios tematikos problematizavimo.

Kai kurių pirmojo etapo probleminių klausimų analizė leido prieiti išvadą, kad Liubeko teisių suteikimas Klaipėdai datuotinas 1258 m. ir interpretuotinas įvertinant du kontekstus: 1. XIII a. vid. įtampas dėl miestų steigimo Rytų Pabaltijyje tarp Liubeko miesto ir Vokiečių ordino, 2. galimą Vokiečių ordino ir Livonijos ordino Klaipėdos kūrimo ir vystymo vizijų priešingumą. 1475 m. privilegijos suteikimas interpretuotinas ne tiek kaip Kulmo teisių suteikimas Klaipėdai, kiek reiškė didžiojo magistro siekį panaikinti Klaipėdos išskirtinumą ir galutinai integruoti jos miestiečius į juridinę Ordino valstybės struktūrą.

Literatūra

- ARNOLD, Udo. Die Hanse und Preussen. In *Die Hanse und der Deutsche Osten*. Hrsg. von N. ANGERMANN. Lüneburg, 1990, S. 79–95.
- FORSTREUTER, Kurt. *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände*. Göttingen, 1955.
- FORSTREUTER, Kurt. Memel und Lübeck im Mittelalter. *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreußen*, 1937, Nr. 4, S. 50–56.
- GAUSE, Fritz. *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preußen*. Bd. 1–3, 2. Aufl. (Bd. 1 – 3. Aufl.). Köln-Weimar-Wien, 1996.

- GAUSE, Fritz. Die Gründung der Stadt Königsberg im Zusammenhang der Politik des Ordens und der Stadt Lübeck. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1954, Nr. 3, S. 517–536.
- GUDAVIČIUS, Edvardas. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius, 1989.
- JASIŃSKI, Tomasz. Die Rolle des Deutschen Ordens bei der Städtegründung in Preußen vom 13. Jahrhundert bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. In *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich* (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 44). Hrsg. von U. ARNOLD. Marburg, 1993, S. 94–111.
- KARPAVIČIENĖ, Jolanta. Magdeburgo teisė: ištakos ir transformacijos. *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, Kn. 3. Vilnius, 2001, p. 175–254.
- LAZAUSKIENĖ, Aistė. Vietos savivaldybių specifika Klaipėdos krašte. In *Lietuviai ir lietuvininkai, Etninė kultūra*, IV. Red. ir sud. S. VAITEKŪNAS, R. BALSYS. Klaipėda, 2005, p. 145–157.
- MASCHKE, Erich. Das mittelalterliche Memel im baltisch-preußischen Raum. *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreußen*, 1928, Nr. 4, S. 53–66.
- METHNER, Arthur. Das Lübsche Recht in Memel. *Altpreußische Forschungen*, 1933, Hf. 2, S. 262–298.
- REMEIKA, Jonas. Klaipėdos miesto archyvas. In *Aukuras. Draugija tautos kultūrai kelti. Penkiolikos metų sukakties proga Mažosios Lietuvos kultūrinio gyvenimo žinios*. Klaipėda, 1937, p. 160–161.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. *Klaipėdos miesto administravimas 1945–1970 metais*. Bakalauro baigiamasis darbas. Klaipėda, 2006 [saugomas KU Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto bibliotekoje].
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Vykdomoji valdžia ir jos kadro politika Klaipėdos mieste 1945–1957 metais. In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XI). Sud. V. VAIVADA, D. ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 113–125.
- SAMSONOWICZ, Henryk. Kleinstädte im Deutschordensstaat Preußen. In *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich* (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 44). Hrsg. von U. ARNOLD. Marburg, 1993, S. 143–154.
- SEMBRITZKI, Johannes. *Geschichte der Königlich Preußischen See- und Handelsstadt Memel*. 2. Aufl. Memel, 1926.
- SEMBRITZKI, Johannes. *Memel im neunzehnten Jahrhundert*. Memel, 1902.
- SEMPRAU, Arthur. Beiträge zur Topographie der Burg und der Stadt Memel im Mittelalter. *Mitteilungen des Coppernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn*, 1929, Hf. 37, S. 89–116.
- TOEPPEN, Max. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha, 1858.
- VALSONOKAS, Rudolfas. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932.
- VAREIKIS, Vyantas. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993.
- WILLOWEIT, Gerhard. *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebiets*. Marburg an der Lahn, 1969.
- ZURKALOWSKI, Erich. Neue Beiträge zur Geschichte der Stadt Memel. *Altpreußische Monatsschrift*, 1909, Bd. 46, S. 83–115.
- ZURKALOWSKI, Erich. Studien zur Geschichte der Stadt Memel und der Politik des Deutschen Ordens. *Altpreußische Monatsschrift*, 1906, Bd. 43, S. 145–191.
- ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.
- РОГАЧЕВСКИЙ, Александр. *Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в.* Санкт-Петербург, 2002.

THE SYSTEM OF KLAIPĖDA'S LOCAL ADMINISTRATION. PRESENT SITUATION, PROBLEMS AND PROSPECTS OF ITS HISTORICAL INVESTIGATION

Vasilijus Safronovas

Klaipėda University, Lithuania

Summary

The present article is a historiographic review of questions of self-government and local administration of Klaipėda. Application of three criteria (1. the extent of the community's role in self-government and local administration, 2. the alternation of competency, 3. the development of structure) enabled identification of three developmental stages of local administration systems. The first stage is from the mid-13th century to the early 19th century. The second stage is from the early 19th century to 1945. The third stage is the period of 1945–1990. Archival material sequentially accumulated and preserved in Lithuania gives the best opportunity to focus on research of the third stage (results are supplied in the article). The first and second stages have received less attention, alt-

though there are many still unused sources available. Research of all three stages lacks comparative evaluation of historical and historiographic contexts, as well as problematisation of certain topics.

After analyzing topics related to the first stage, it is concluded that the granting of the Lübeck Law to Klaipėda can be dated to 1258, and should be interpreted within the context of the mid-13th century tensions between city of Lübeck and the Teutonic Order concerning the founding of the cities in the eastern Baltic, and the confrontations between the Teutonic Order and the Livonian Order regarding contradictory schemes for the founding of Klaipėda. The 1475 Privilege granted to Klaipėda should be interpreted not as an introduction of the Kulm Law, but efforts by the Great Master of the Teutonic Order to avoid a separate legal status for Klaipėda and final integration of its citizenry into the juridical state structure of the state of Teutonic Order.

Įteikta 2008 09 16